

Uniwersytet Opolski. Wydział Nauk Społecznych

ANNA WEISSBROT-KOZIARSKA

ORCID: 0000-0003-1076-1957

aweiss1@wp.pl

*Nie bij, nie krzycz... O przemocy wobec osób starszych –
przeгляд badań*

Don't Hit, Don't Shout... The Elder Abuse: A Review of Surveys

PROPOZYCJA CYTOWANIA: Weissbrot-Koziarska, A. (2020). Nie bij, nie krzycz... O przemocy wobec osób starszych – przeгляд badań. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 33(1), 137–147. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/j.2020.33.1.137-147>.

STRESZCZENIE

W artykule poruszono kwestie dotyczące stosowania przemocy wobec osób starszych. Zjawisko to staje się jednym z głównych problemów społecznych, z którymi muszą zmierzyć się m.in. pracownicy socjalni oraz specjaliści z zakresu pedagogiki (w tym gerontopedagogiki), socjologii, a także przedstawiciele służb pomocowych. Jak wynika z analizy danych statystycznych oraz wyników badań naukowych, skala stosowania przemocy stale się pogłębia. W opracowaniu zaprezentowano przeгляд badań dotyczących skali i determinantów stosowania przemocy wobec seniorów oraz koncepcje wycofania moralnego jako jednego z czynników wywołujących zachowania przemocowe.

Słowa kluczowe: senior; przemoc; formy przemocy; wycofanie moralne; pracownik socjalny

WPROWADZENIE

Polska jest jednym z najszybciej starzejących się krajów Europy. Szacuje się, że w 2030 r. blisko 23% populacji naszego kraju stanowić będą osoby starsze. Z danych podawanych przez Światową Organizację Zdrowia (World Health Organization – WHO) wynika, że w 2020 r. na świecie żyć będzie ponad 1 mld 200 tys. osób starszych, czyli około 30% ogółu populacji (GUS, 2014). Spowodo-

wane jest to m.in. malejącym przyrostem naturalnym przy jednoczesnym stałym wydłużaniu się ludzkiego życia.

Szybkie tempo zmian społeczno-gospodarczych oraz postępujący proces globalizacji sprawiają, że osoby starsze mają coraz większe trudności, aby za tymi zmianami nadążyć. Kłopoty emocjonalne, zdrowotne czy społeczne to nie jedne problemy, z jakimi muszą radzić sobie w codziennym życiu. Bardzo często dotykającym ich problemem jest stosowana wobec nich przemoc. Senior jako osoba słabsza, bezbronna, a często także samotna jest łatwą ofiarą dla oprawcy. Pojawiające się dysfunkcje organizmu, brak siły czy obniżenie statusu społecznego i jakości życia osób starszych to tylko niektóre czynniki sprzyjające występowaniu przemocy wobec tej grupy społecznej. Istnienie zjawiska przemocy wobec seniorów warunkuje konieczność podejmowania szerokiej gamy działań informacyjnych (dotyczących m.in. skali zjawiska, źródeł, rodzajów stosowanej przemocy) oraz działań interwencyjnych pozwalających udzielić wsparcia osobom już dotkniętym tym zjawiskiem. W związku z prognozami starzenia się społeczeństw i dostrzeganiem różnych trudności występujących w życiu seniorów zjawisko przemocy wobec osób starszych musi mieć swoje miejsce w dyskursie publicznym.

PRZEMOC WOBEC SENIORÓW

Definicja przyjęta przez Światową Organizację Zdrowia określa przemoc jako „celowe użycie siły fizycznej lub władzy, skierowane przeciwko sobie, innej osobie, grupie lub społeczności, prowadzące lub łączące się z wysokim prawdopodobieństwem spowodowania obrażeń cielesnych, śmierci, szkód psychologicznych, wad rozwoju lub braku elementów niezbędnych do normalnego życia i zdrowia” (WHO, 2014, s. 2). Z kolei Adam Zych definiuje przemoc wobec osób starszych jako „psychiczne i/lub fizyczne znęcanie się, zaniedbywanie bądź wykorzystanie osób starszych przez członków ich rodzin lub przez inne osoby odpowiedzialne za opiekę nad nimi” (Zych, 2017, s. 141). Brytyjskie Stowarzyszenie Wspierające Seniorów Doświadczających Przemocy (Action on Elder Abuse) przemoc wobec osób starszych określa jako jednorazowe lub powtarzające się w czasie działanie lub celowe jego zaniechanie, które prowadzi do zranienia osoby starszej, pozostającej pod opieką opiekuna lub innej osoby, z którą osobę starszą łączy jakaś relacja. Relacja ta powinna gwarantować wzajemne poszanowanie i zaufanie, a tymczasem w rzeczywistości stanowi źródło cierpienia, stresu i szkody doznanej przez osobę starszą (Lachs, Pillemer, 2004). Termin ten często zastępowany jest takimi określeniami, jak: „brutalne zachowanie”, „okrutność”, „agresja”. Z przemocą mamy do czynienia wtedy, gdy w podejmowanym działaniu występuje przewaga jednej osoby, a jej aktywność jest intencjonalna, narusza prawa i dobra osobiste drugiej osoby, powodując jej cierpienie.

Do najczęściej stosowanych form przemocy wobec osób starszych można zaliczyć: zaniedbanie – polega na zaprzestaniu lub odmowie udzielania osobie starszej wsparcia i opieki w zaspokajaniu potrzeb psychologiczno-emocjonalnych, biologicznych i społecznych, może przybierać postać aktywną (celowe działanie) lub pasywną (wynika np. z niepełnosprawności, choroby, braku umiejętności opieki nad osobą z najbliższego otoczenia); przemoc seksualną – podejmowanie działań mających na celu ośmieszenie i ekshibicjonizm osoby starszej oraz zmuszanie jej do podejmowania zachowań seksualnych wbrew jej chęci; przemoc finansową – obejmuje m.in. takie zachowania, jak: pobieranie świadczeń pieniężnych w imieniu osoby starszej (nadużywanie pełnomocnictwa), ograniczanie możliwości wykorzystania własnych zasobów finansowych i materialnych przez osoby starsze, a także kradzieże, wyłudzenia i inne; przemoc fizyczną – podejmowanie działań mających na celu wyrządzenie krzywdy osobie starszej poprzez bicie jej, kopanie, zamykanie itp.; przemoc psychiczną i emocjonalną – polega m.in. na szykanowaniu, naśmiewaniu się, ale i na zastraszaniu, nękanii, stosowaniu gróźb i sprawianiu przykrości w celu ograniczenia swobody i decyzyjności osoby starszej oraz jej bezwzględnego podporządkowania się osobom stosującym tego rodzaju praktyki (Tobiasz-Adamec, 2010). Równie często spotykana formą przemocy wobec osób starszych, stosowaną głównie przez osoby z najbliższego otoczenia, jest pozostawianie seniorów w szpitalu lub innej instytucji pomocowej.

Niezależnie od formy stosowanej przemocy jedną z pierwszych osób, które otrzymują informację o zaistnieniu bądź podejrzeniu występowania takiego zachowania, jest pracownik socjalny. To właśnie on, pozyskując wiedzę z różnych źródeł, jest w stanie udzielić skutecznej pomocy osobie starszej, dokonując oceny jej sytuacji życiowej i opracowując strategię koniecznego postępowania w sytuacji potwierdzenia faktu występowania przemocy. Analiza sytuacji życiowej seniora (ofiary przemocy) obejmuje głównie ustalenie skali niezaspokojonych potrzeb, zapewnienie mu poczucia bezpieczeństwa oraz koniecznego wsparcia emocjonalnego. Ponadto, gdy przemoc zagraża życiu i zdrowiu osoby starszej, pracownik socjalny ma obowiązek podjąć natychmiastową interwencję, która ma odizolować ofiarę przemocy od jej oprawcy, oraz poinformować odpowiednie organy ścigania o takim fakcie. Ważnym działaniem jest też wsparcie informacyjne, dzięki któremu osoba starsza uzyskuje wiedzę, jak się bronić, gdzie i do kogo się zwrócić w sytuacji nakierowanej na nią przemocy i agresji ze strony zarówno najbliższych, jak i innych osób czy instytucji. Wsparcie informacyjne pozwala na zdobycie przez osoby starsze wiedzy na temat przysługujących im praw. Istotną kwestią jest również uświadomienie seniorom, jakie mechanizmy warunkują stosowanie przemocy, jakiego rodzaju zachowania czynią je aktami przemocowymi oraz jakie skutki może przynieść długotrwałe bycie ofiarą. Jest to bardzo ważne, ponieważ seniorzy bardzo często tłumaczą stosowaną wobec nich przemoc. Doświadczane przez nich akty przemocy uzasadniają najczęściej zdenerwowa-

niem i frustracją osób najbliższych bądź bagatelizowaniem skali problemu poprzez wyjaśnianie zachowań przemocowych jako drobne złośliwości lub tylko chwilowe, przypadkowe, krótkotrwałe działania agresywne. Kluczowe jest wyposażenie osoby starszej w umiejętności pozwalające na wyjście z sytuacji przemocowej (jak np. nauka pisania pism, gromadzenia dowodów, wzywania pomocy itp.). Pracownicy socjalni nie mogą zapominać o obowiązującej w naszym kraju procedurze „Niebieskiej Karty”, którą uruchamia się nie tylko w przypadku dzieci czy kobiet – ofiar przemocy domowej, lecz także w sytuacji, gdy pokrzywdzonym jest starszy członek rodziny.

Jedną z metod podejmowanych przez pracowników socjalnych w pracy z i na rzecz osób dotkniętych przemocą, w tym osób starszych, jest metoda projektów socjalnych. W ramach działań projektowych pracownik socjalny podejmuje szereg przedsięwzięć mających na celu rozpoznanie specyfiki i uwarunkowań przemocy wobec seniorów, dotarcie do osób starszych najbardziej wymagających pomocy oraz zwrócenie uwagi społeczności lokalnej na występowanie tego zjawiska. Obowiązkiem pracownika socjalnego jest znalezienie seniorom grupy wsparcia oraz udzielenie poradnictwa specjalistycznego. Pracownik socjalny powinien również udzielić osobie starszej dotkniętej przemocą pomocy instytucjonalnej, czyli zapewnić jej możliwość skorzystania z systemu świadczeń pomocy społecznej, skierować ją do Ośrodka Interwencji Kryzysowej bądź ośrodka wsparcia. Ponadto zadaniem pracownika socjalnego jest podejmowanie współpracy z organizacjami pozarządowymi, jednostkami samorządu terytorialnego i innymi podmiotami w celu budowania lokalnej sieci wsparcia na rzecz osób starszych doświadczających różnego rodzaju nadużyć (Rynkowska, 2019).

DETERMINANTY STOSOWANIA PRZEMOCY WOBEC SENIORÓW

Zjawisko stosowania przemocy wobec osób starszych w dalszym ciągu traktowane jest jako temat społecznego tabu. Jest to problem bardzo złożony, uwarunkowany czynnikami ekonomicznymi, kulturowymi, społecznymi, sytuacyjnymi czy też psychologicznymi. Seniorzy z uwagi na swoje trudności zdrowotne, brak siły lub urazy powstałe w wyniku stosowania wobec nich przemocy mogą odczuwać lęk i blokadę przed prośbą o pomoc. Zgłoszenie potrzeby otrzymania wsparcia utrudnia również ograniczone funkcjonowanie osób starszych w różnych strukturach społecznych (jak kluby seniora, uniwersytety trzeciego wieku, grupy sąsiedzkie, rodzina itp.).

W literaturze przedmiotu wyróżnia się także inne czynniki zwiększające ryzyko wystąpienia przemocy kierowanej wobec seniorów. Zalicza się do nich m.in. wiek, wykształcenie, niepełnosprawność, doświadczanie przemocy we wcześniejszych fazach życia. Kolejnymi determinantami warunkującymi przemoc mogą być: zaburzenie zdolności poznawczych u osób starszych, występowanie

obecnie lub w przeszłości uzależnień lub chorób psychicznych zarówno u ofiary, jak i u sprawcy, prowadzenie wspólnego gospodarstwa domowego. Czynnikiem ryzyka jest ponadto nieumiejętność radzenia sobie z emocjami i nagromadzenie stresu u sprawcy, wynikające z trudności związanych z procesem sprawowania opieki nad osobą starszą (Weissbrot-Koziarska, 2016).

Poza czynnikami osobowościowymi i rodzinnymi, które warunkują wystąpienie zjawiska przemocy wobec osób starszych, ważne jest wskazanie na czynniki ryzyka mieszczące się w obszarze społeczno-kulturowym. Stereotypy i uprzedzenia wobec tej grupy osób, występujące w społeczeństwie, odgrywają dużą rolę w pojawieniu się zachowań przemocowych. W powszechnej opinii, pomimo tego, że badania naukowe wskazują na stale zwiększającą się liczbę aktywnych seniorów, panuje przekonanie, że osoby starsze są zniedołężniałe, słabe i niezaradne. Szybkie tempo zmian oraz rozwój procesu globalizacji powodują, że osoby starsze są odrzucane przez resztę społeczeństwa. Zjawisko to określa się mianem ageizmu, czyli postrzegania osoby starszej jako nieatrakcyjnej fizycznie i psychicznie, stanowiącej balast dla pozostałej części społeczeństwa. Powoduje to umniejszanie roli seniorów w życiu społecznym. Inaczej działania wobec osób starszych nacechowane ogólną niechęcią nazywa się geriatryzmem (Śniegulska, 2016).

Także prowadzenie konsumpcyjnego stylu życia może przyczyniać się do stosowania przemocy wobec osób starszych. Pogoń za kolejnymi dobrami materialnymi oraz zwiększaniem statusu ekonomicznego i społecznego wpływa negatywnie na relacje z drugim człowiekiem (tak w rodzinie, jak i poza nią). W obecnych czasach relacje międzyludzkie opierają się na zasadzie „maksymalnej użyteczności” – interesują się innymi tylko do momentu, gdy relacja ta jest dla mnie korzystna. Odnosząc tę zasadę do roli seniorów w życiu rodzinnym, można stwierdzić, że osoba starsza traktowana jest przez pozostałych członków rodziny w kategorii osób nadmiernie absorbujących lub niepotrzebnych (Markowska-Gos, 2015). Wielość czynników determinujących zjawisko przemocy wobec osób starszych sprawia, że działania profilaktyczne są ograniczone.

TEORIA ZDYSTANSOWANIA SIĘ MORALNEGO JAKO CZYNNIK USPRAWIEDLIWIAJĄCY PRZEMOC

Analizując zjawisko stosowania przemocy wobec osób starszych, można odnieść się do koncepcji Alberta Bandury zwanej poznawczym radzeniem sobie z własnym niegodziwym zachowaniem. Koncepcja ta inaczej określana jest dystansowaniem się moralnym. Przybliżenie jej założeń pozwala na poznanie mechanizmów, jakimi kierują się sprawcy przemocy, aby usprawiedliwić swoje działania. Jej zwolennicy definiują moralne dystansowanie się jako „tendencję do wykorzystywania mechanizmów poznawczych umożliwiających odcięcie się od moralnych sankcji wewnętrznych (poczucia winy i wstydu) poprzez usprawiedliwienie i potwierdzenie nieetycznego

działania” (Bandura, 2002). Oznacza to, że jednostki stosujące przemoc wobec osób starszych w toku socjalizacji, obserwacji innych oraz tworzenia się ich własnych mechanizmów samoregulacji zachowań dobrych i złych potrafią swoje negatywne działanie wyjaśnić. Umieją też przekonać samego siebie, że przemoc jest jedyną słuszną metodą postępowania wobec drugiej osoby. Innymi słowy, sprawcy łatwiej jest podejmować zachowania przemocowe, gdy opiera je na jednym z mechanizmów dystansowania się moralnego, jakim jest rekonstrukcja zachowań, jego efektów i konsekwencji (Bandura, 1990). Pozwala to sprawcy przemocy na zdystansowanie się moralnie wobec swoich czynów na trzy sposoby. Pierwszym z nich jest moralne usprawiedliwianie się. Osoba przejawiająca zachowania przemocowe wobec osób starszych tłumaczy swoje działania jako konieczne do osiągnięcia wyższych celów, np. *Uderzyłem ją/jego dlatego, że tylko w taki sposób mogłem ją/jego uspokoić w sytuacji sprawowania nad nią/nim opieki*. Drugim sposobem jest stosowanie eufemizmów, bazujące na wyjaśnianiu swojego zachowania za pomocą zawilego słownictwa w taki sposób, by zmniejszyć rangę swojego szkodliwego działania. Przykładem może być tłumaczenie pozostawienia osoby starszej samej, bez opieki, w następujący sposób: *Zostawiłam/zostawiłem swoją mamę będącą w jesieni życia samą w domu, ponieważ ktoś w rodzinie musi zapewniać godziwe warunki życia wszystkim członkom. Jeśli nie będę w stanie wyżywić rodziny, z pewnością nie będę mogła/mógł sprostać działaniom wynikającym z konieczności opieki. Na pewno mama nie doświadcza żadnych trudności z powodu samotnego pozostawiania w domu*. Trzecim sposobem moralnego dystansowania się w sytuacji stosowania przemocy wobec seniorów jest znajdowanie korzystnych porównań. Oznacza to, że sprawca tuszuje swoje zachowanie, znajdując pozytywne skutki swojego działania, np. *Zabieram osobie starszej dowód osobisty, by nie wzięła kredytu lub Pobieram za nią emeryturę, by nie wydała całości na niepotrzebne jej rzeczy*.

Ponadto sprawcy podejmowanie działań przemocowych wobec osób starszych wyjaśniają poprzez przenoszenie odpowiedzialności na ofiarę lub rozproszenie tej odpowiedzialności na inne osoby. Uważają, że to osoby starsze są temu winne, np. przez swoje zniedołężnienie, absorbujące zachowanie czy też nieumiejętność samodzielnego zaspokojenia swoich potrzeb. Równie często sprawcy przemocy tłumaczą swoje działanie tym, że tylko wykonywali polecenia innych, np. *To mąż kazał mi zamykać mamę/babcię w drugim pokoju, ponieważ nie potrafił znieść dłużej jej krzyku. Gdybym tego nie robiła, z pewnością doprowadziłoby to do rozpadu naszego małżeństwa*.

SENIOR OFIARĄ PRZEMOCY – PRZEGLĄD WYBRANYCH BADAŃ

Seniorzy, podobnie jak dzieci, młodzież i osoby z niepełnosprawnością, są szczególnie narażeni na bycie ofiarami przemocy. Badania dotyczące stosowania przemocy wobec osób starszych nie są jednak tak powszechne, jak te prowadzo-

ne nad zjawiskiem przemocy wobec innych grup społecznych. Nielicznie podejmowane badania naukowe pozwalają jedynie na wstępne rozpoznanie problemu i ukazanie przemocy wobec osób starszych jako zjawiska złożonego. Zdiagnozowanie czynników oraz przedstawienie realnej skali tego zjawiska jest bardzo trudne. Zazwyczaj przeprowadzane badania pozwalają wyłącznie na oszacowanie rozmiaru, nie pokazując pełnego zakresu tego problemu. Podawane do publicznej wiadomości dane najczęściej oparte są na statystykach policyjnych, które mogą być opatrzone błędem wynikającym z dużej ilości niezgłoszonych przypadków doświadczania przemocy przez osoby starsze. Fakt ten często bierze swój początek z braku świadomości doświadczania przez seniorów przemocy lub braku wiedzy na temat miejsc, gdzie mogą udać się po pomoc (Tobiasz-Adamczyk, 2009). Kolejnym aspektem, który utrudnia dogłębne poznanie czynników warunkujących występowanie zjawiska przemocy wobec osób starszych jest ukrywanie przez nich samych danych sprawcy. Do zachowań przemocowych wobec osób starszych dochodzi najczęściej ze strony ich najbliższych. W związku z tym ofiary, czując silną, emocjonalną więź ze sprawcą, finalnie nie decydują się na wyjawienie tego, kto jest odpowiedzialny za wyrządzone im krzywdy.

W 2011 r. WHO opublikowała raport pt. „Przemoc wobec seniorów”, w którym zaprezentowano dane na temat sytuacji seniorów w 53 krajach europejskich. Przedstawione w nim wyniki pokazują, że wobec 4 mln osób starszych stosowana jest przemoc fizyczna (bicie, kopanie, zamykanie w pomieszczeniu itp.), a 29 mln seniorów pada ofiarą znęcania się nad nimi i różnych gróźb. Co więcej, ponad 1 mln seniorów wykorzystywanych jest seksualnie (*Przemoc wobec starszych...*). Dane te potwierdzają również analizy naukowe prowadzone na całym świecie. W 2006 r. w Wielkiej Brytanii przeprowadzono badania dotyczące traktowania osób starszych. Próba badawcza objęła 2111 respondentów z czterech krajów. Spośród respondentów 2,6% zgłosiło złe traktowanie przez członków rodziny, bliskich przyjaciół lub pracowników opieki. Dominującym rodzajem zgłaszanego złego traktowania było zaniedbanie (1,1%), a następnie nadużycia finansowe (0,6%), przy czym 0,4% respondentów zgłosiło nadużycia psychiczne, 0,4% – nadużycia fizyczne, 0,2% – nadużycia seksualne. Oznacza to, że w ciągu 12 miesięcy 1 na 40 osób starszych doświadczyła nadużyć ze strony swoich najbliższych. Kobiety znacznie częściej doświadczały złego traktowania niż mężczyźni, ale występowały różnice między płciami w zależności od rodzaju wykorzystywania i cech sprawcy. Dalsza analiza danych wykazała, że prawdopodobieństwo złego traktowania osób starszych różniło się w zależności od pozycji społeczno-ekonomicznej i stanu zdrowia zarówno sprawcy, jak i ofiary przemocy. Osoby starsze w wielu przypadkach jednak nie zgłosiły złego traktowania organom ścigania z obawy przed umieszczeniem sprawców (od których były zależne finansowo i emocjonalnie) w instytucjach resocjalizujących (Biggs, Manthorpe, Tinker, Doyle, Erens, 2009).

Z kolei w Korei przeprowadzono badania na grupie 15 tys. osób powyżej 65. roku życia, z których wynika, że 4,2% badanych doświadczyło zaniedbania ze strony najbliższych, a 4,1% – przemocy psychicznej. W Indiach ponad 10% badanych doświadcza przemocy werbalnej ze strony najbliższych, a 4,3% – przemocy fizycznej. Prowadzone na ten temat badania w Kanadzie ujawniły, że 14% osób starszych w ciągu ostatniego roku doświadczyło przynajmniej 10 epizodów przemocowych (Makara-Studzińska, Sosnowska, 2012). Wysoki wskaźnik przemocy wobec osób starszych jest zauważalny również w Szwajcarii. Z badań przeprowadzonych w okresie od 1 stycznia 2008 r. do 31 października 2012 r. przez Szwajcarski Niezależny Urząd do Spraw Skarg na Starość na grupie 903 respondentów w wieku powyżej 60. roku życia wynika, że 150 osób doznało przynajmniej jednej z form przemocy. Najczęściej stosowane wobec seniorów formy przemocy to stosowanie psychicznych zniewag (47%) i wykorzystywanie finansowe (35%), poza tym aż 30% respondentów doświadczyło zaniedbania. Średni wiek ofiary wynosił 82 lata, a średni czas trwania nadużycia to 3 miesiące. W przypadku 81% ze 150 osób doświadczających przemocy zidentyfikowano co najmniej dwa powiązane ze sobą czynniki ryzyka z takich obszarów, jak cechy sprawcy, ofiary, związku i środowiska (Lacher, Wettstein, Senn, Rosemann, Hasler, 2016).

Kolejny raport opracowany przez ekspertów WHO w 2017 r. w dalszym ciągu potwierdza negatywny rozwój zjawiska stosowania przemocy wobec osób starszych na świecie – 1 na 6 starszych osób doświadcza jakiejś formy znęcania się. Z opublikowanych danych wynika, że prawie 16% osób w wieku 60 lat i więcej na całym świecie było ofiarami: przemocy psychicznej (11,6%), przemocy finansowej (6,8%), zaniedbania (4,2%), wykorzystywania fizycznego (2,6%), wykorzystywania seksualnego (0,9%). Dane zostały opracowane na podstawie 52 badań przeprowadzonych w 28 krajach z różnych regionów, w tym w 12 krajach o niskim i średnim dochodzie (Yongjie, Mikton, Gassoumis, Wilber, 2017).

W Polsce pierwsze badania nad zjawiskiem przemocy wobec osób starszych podjęła w latach 90. XX w. Małgorzata Halicka. W przeprowadzonym przez nią procesie badawczym grupę docelową stanowiło 600 osób w przedziale wiekowym 60–80 lat mieszkających w Białymstoku. Uzyskane wyniki pokazały, że izolowanie lub pozbawianie opieki ze strony rodziny jest najczęstszą formą stosowanej przemocy. Równie częstą formą krzywdzenia seniorów jest ich zaniedbanie, które wzrasta wraz z wiekiem (Mordawska, 2017). Kolejne istotne badania naukowe w tym obszarze zostały przeprowadzone w latach 2001–2003 w Krakowie. Badania były prowadzone wśród kobiet po 65. roku życia. W przypadku 76% badanych sprawcą była osoba z ich najbliższego otoczenia (głównie partner). Wobec 67% kobiet stosowano groźby, zastraszenie i poniżanie. Z kolei 60% badanych doświadczyło znęcania się fizycznego, a 14% – przemocy seksualnej (Woźniak, Bystrzycka, 2017). Podobne dane przyniosło badanie z 2012 r. przeprowadzone na grupie 50 osób starszych z Bydgoszczy przez Annę Grzanę-Tykwińską i współpracowników. Na jego

podstawie stwierdzono, że 48% respondentów doświadczyło przemocy psychicznej, w tym głównie gróźb, obelg, a także krzyczenia i kierowania w ich stronę przekleństw; aż 10% badanych to ofiary przemocy fizycznej, której przejawy to szarpanie, popychanie (Grzanka-Tykwińska i in., 2012).

Skalę stosowania przemocy wobec osób starszych pokazują również badania przeprowadzone w 2014 r. w województwie opolskim. Udział w nich wzięło 80 osób po 60. roku życia (w tym 24 mężczyzn). Wśród badanych 48% w ciągu roku doświadczyło przemocy psychicznej (głównie ośmieszanie, wyzywanie, stosowanie gróźb i szantażu, manipulowanie poczuciem winy i wstydu oraz zmniejszanie poczucia godności), 26% – przemocy ekonomicznej (m.in. zabieranie pieniędzy, ograniczenie dostępu do dóbr materialnych, niszczenie wartościowych przedmiotów będących własnością ofiary, zmuszanie do opieki nad wnukami, zmuszanie do prac w gospodarstwie domowym), 24% – przemocy fizycznej (szarpanie, poszturchiwanie, popychanie, ostracyzm, izolowanie, zamykanie, publiczne upokarzanie). Najczęściej przemoc wobec seniorów stosowana była przez osoby obce, w drugiej kolejności były to osoby z najbliższego otoczenia (syn/córka, wnuki). Autorka badań, Anna Weissbrot-Koziarska, zaprezentowała uzyskane wyniki na konferencji pn. „Teleopieka – wykorzystanie nowoczesnych technologii w zwiększeniu bezpieczeństwa w sytuacjach zagrażających życiu”, która odbyła się 23 czerwca 2016 r., a organizatorami byli Urząd Miasta Opola i COIG S.A. przy wsparciu merytorycznym Amnick Social Enterprise (Wielka Brytania) (Centrum Senior w Opolu).

Na uwagę zasługują też badania przeprowadzone w latach 2010–2011 wśród pracowników socjalnych Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Poznaniu. W procesie badawczym zastosowano dwie techniki badawcze: analizę dokumentów oraz wywiady z pracownikami MOPR. Zebrany materiał empiryczny pozwolił na przedstawienie rzetelnych danych. W trakcie badań udało się uzyskać informację o 108 przypadkach stosowania przemocy wobec seniorów na terenie Poznania, z czego 46 przypadków zostało potwierdzonych, 18 osób wycofało swoje zgłoszenia o stosowaniu wobec nich przemocy, natomiast w przypadku 44 osób nie potwierdzono, że wobec nich były stosowane jakieś formy zachowań agresywnych. Z relacji pracowników socjalnych wynika, że informacje niepotwierdzone najczęściej dotyczyły osób chorych na Alzheimera lub otępienie starcze (Czabański, Lewicka-Pańczak, 2012).

ZAKOŃCZENIE

Wraz ze starzeniem się społeczeństw wzrasta poziom stosowania przemocy wobec osób starszych. Starość i związana z nią stopniowa utrata sprawności fizycznej i psychicznej zwiększają ryzyko stosowania wobec tej grupy nadużyć tak ze strony najbliższej rodziny, jak i opiekunów osób starszych. W związku z tym

istnieje społeczna potrzeba podejmowania działań profilaktycznych i interwencyjnych w tym zakresie.

W oparciu o literaturę przedmiotu i przytoczone wyniki badań można stwierdzić, że zjawisko przemocy wobec osób starszych wymaga dalszej analizy. Niewątpliwie jest to problem społeczny wymagający interdyscyplinarnego podejścia. Podejmowane badania naukowe powinny w dużym stopniu koncentrować się na pogłębieniu diagnozy czynników warunkujących podejmowanie wobec osób starszych zachowań przemocowych oraz na zrozumieniu wpływu zaburzeń w sferze poznawczej osób starszych na wykrywanie przemocy.

Podejmowanie dalszych badań dotyczących tego problemu jest istotne także ze względu na realizację działań edukacyjnych w zakresie społecznego uwrażliwiania na stosowanie przemocy wobec seniorów. Znikoma świadomość występowania tego problemu, brak wiedzy dotyczącej przemocy, trudności w określaniu zachowań przemocowych czy bezradność w rozwiązaniu tej trudnej sytuacji wśród osób starszych są zdecydowanie bardziej widoczne w środowisku wiejskim. W związku z tym istnieje konieczność rozwijania na tych terenach instytucji wspierających i aktywizujących seniorów, takich jak kluby seniora czy uniwersytety trzeciego wieku, aby w ten sposób zapobiegać zjawisku izolacji osób starszych, a w konsekwencji zmniejszać ryzyko wystąpienia zachowań przemocowych wobec tej grupy społecznej.

BIBLIOGRAFIA

- Bandura, A. (1990). Selective Activation and Disengagement of Moral Control. *Journal of Science Issues*, 46(1), 27–46. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1990.tb00270.x>
- Bandura, A. (2002). Social foundations of thought and action: a social cognitive theory. W: D. Marks (ed.), *The Health Psychology Reader* (s. 94–105). London: Sage Publications Ltd.
- Biggs, S., Manthorpe, J., Tinker, A., Doyle, M., Erens, B. (2009). Mistreatment of older people in the United Kingdom: findings from the first National Prevalence Study. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 21(1), 1–14. DOI: <https://doi.org/10.1080/08946560802571870>
- Centrum Senior w Opolu. Pobrane z: <http://www.seniorwopolu.pl/nasze-realizacje/konferencja-teleopieka-wykorzystanie-nowoczesnych-technologii-w-zwiekszeniu> (dostęp: 4.04.2019).
- Czabański, A., Lewicka-Pańczak, K. (2012). Przemoc wobec osób starszych w świetle danych Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Poznaniu. *Nowiny Lekarskie*, 81(1), 55–57.
- Grzanka-Tykwińska, A., Rzepka, A., Chudzińska, M., Sygit, B., Kusza, K., Kędzióra-Komatowska, K. (2012). Problematyka przemocy wobec osób starszych, *Nowiny Lekarskie*, 81(1), 44–48.
- GUS (2014). *Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2050*. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/sytuacja-demograficzna-osob-starszych-i-konsekwencje-starzenia-sie-ludnosci-polski-w-swietle-prognozy-na-lata-2014-2050,18,1.html> (dostęp: 2.04.2019).
- Lacher, S., Wettstein, A., Senn, O., Rosemann, T., Hasler, S. (2016). *Types of abuse and risk factors associated with elder abuse*. Pobrane z: https://smw.ch/journalfile/view/article/ezm_smw/en/smw.2016.14273/826d7f6f83b6f1cac09a46f2333b7dd9c6636719/smw_2016_14273.pdf/rsr/jf (dostęp: 21.01.2020).

- Lachs, M.S., Pillemer, K. (2004). Elder Abuse. *The Lancet*, 364, 1263–1272.
DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(04\)17144-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(04)17144-4)
- Makara-Studzińska, M., Sosnowska, K. (2012). Przemoc wobec osób starszych – przegląd badań. *Psychiatria i Psychologia Kliniczna*, 12(1), 57–59.
- Markowska-Gos, E. (2015). Przemoc wobec seniorów we współczesnej rodzinie – wybrane aspekty (komunikat z badań). *Kultura – Przemiany – Edukacja*, 3, 144–147.
DOI: <https://doi.org/10.15584/kpe.2015.3.10>
- Mordawska, J. (2017). Zjawisko przemocy wobec osób starszych – skala problemu, czynniki ryzyka, metody przeciwdziałania. W: A. Lewicka-Zelent, K. Maciąg (red.), *Osoba doświadczająca przemocy w świecie milczenia czy wsparcia? Refleksje interpersonalne* (s. 126–130). Lublin: Wydawnictwo Naukowe Tygiel.
- Przemoc wobec starszych. Wstrząsający raport*. Pobrane z: <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-zeswiata/2/przemoc-wobec-starszych-wstrzasajacy-raport,174914.html> (dostęp: 4.04.2019).
- Rynkowska, D. (2019). Przemoc wobec osób starszych – sposoby przeciwdziałania. *Polityka i Społeczeństwo*, 1(17), 79–80. **DOI: <https://doi.org/10.15584/polispol.2019.1.5>**
- Śniegulska, A. (2016). Przemoc wobec kobiet i osób starszych w środowisku rodziny. *Journal of Modern Science*, 4(31), 101–124.
- Tobiasz-Adamczyk, B. (2009). Definicje przemocy. W: B. Tobiasz-Adamczyk (red.), *Przemoc wobec osób starszych* (s. 26). Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Tobiasz-Adamczyk, B. (2010). Osoby starsze i niepełnosprawne jako kategoria osób szczególnie narażonych na przemoc. W: K. Michalska, D. Jaszczak-Kuźmińska (red.), *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu* (s. 45–47). Warszawa: MPiPS.
- Weissbrodt-Koziarska, A. (2016). Asystent osoby starszej. Konieczność kształcenia do nowej specjalności w pracy socjalnej. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 29(1), 131–132. **DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/j.2016.29.1.127>**
- WHO (2014). *Global status report on violence prevention*. Pobrane z: http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/2014/en (dostęp 1.04.2019).
- Woźniak, B., Bystrzycka, M. (2017). Przemoc wobec osób starszych. Przegląd badań prowadzonych w Polsce. W: B. Tobiasz-Adamczyk (red.), *Przemoc wobec osób starszych* (s. 74–75). Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Yongjie, Y., Mikton, Ch., Gassoumis, Z., Wilber, K. (2017). *Elder abuse prevalence in community settings: a systematic review and meta-analysis*. Pobrane z: <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2214-109X%2817%2930006-2> (dostęp: 20.01.2020).
- Zych, A. (2017). *Leksykon gerontologii*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

SUMMARY

The article raises issues regarding the use of violence against older people. This phenomenon is becoming one of the main social problems that must be faced by, among others, social workers and specialists in pedagogy (including gerontopedagogy), sociology, but also representatives of aid services. The analysis of statistical data and the results of scientific research show that the scale of violence is constantly growing. The article presents a review of research on the scale and determinants of violence against seniors and the concepts of moral withdrawal as one of the factors causing violent behaviour were presented.

Keywords: senior; violence; forms of violence; moral withdrawal; social worker